

УДК 341.1

Т.Л. СИРОЇД, докт. юрид. наук, проф.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВАТИКАНУ

Ключові слова: державоподібне утворення, договір, конкордат, міжнародна правосуб'єктність, правовий статус, Святий Престол, суб'єкт правовідносин

Ватикан – центр римсько-католицької церкви, абсолютна теократична монархія. За своєю територією Ватикан – найменше державне утворення в світі, розташований у західній частині Риму, на пагорбі Монте-Ватикано – звідки й походить його назва. Починаючи з часів раннього середньовіччя, Ватикан приймав активну участь у міжнародному житті, виступаючи не тільки як керівний центр однієї з найбільших релігійних організацій світу, але й як суверенне державне утворення.

З ліквідацією в 1870 р. церковної держави зникли і міжнародно-правові підстави для здійснення її верховним органом – Папським престолом – функцій представництва цієї держави в міжнародних відносинах. Однак, папський престол продовжував посилати та приймати дипломатичні місії, брати участь у міжнародних угодах, він зберіг недоторканим зовнішньополітичне відомство колишньої папської держави – державний секретаріат, залишалась активною і його зовнішня політика.

Спірне міжнародне положення Найсвятішого престолу стало більш ясным у результаті укладення угоди між Святим Престолом та Італією від 11.02.1929 р. – так званого Латеранського договору. Ватикан, базуючись на Латеранському договорі, набув низки прав і прийняв на себе певні міжнародні обов'язки, які у своїй сукупності складають його міжнародну правосуб'єктність [1].

Після закінчення Другої світової війни італійський уряд підтвердив всі зобов'язання, взяті на себе по відношенню до Ватикану фашистською Італією. Договір від 1929 р. бу-

ло офіційно підтверджено в ст.7 Італійської конституції 22.12.1947 р., і на його розвиток з Ватиканом були укладені нові угоди, що визначали й уточнювали зони, які мали право екстериторіальності [2].

Слід зазначити, що питанню міжнародної правосуб'єктності Ватикану присвячена незначна кількість наукових робіт. У доктрині міжнародного права Ватикан відносять до вторинних суб'єктів з обмеженою правоздатністю. Разом із тим, в рамках католицької церкви сформувалась самостійна доктринальна і інституційна система, яка передбачає здатність Святого Престолу в особі Папи Римського ефективно брати участь у процесі міжнародної нормотворчості і вступати в офіційні взаємовідносини з державами і міжнародними організаціями. Мова йде про суб'єкта міжнародного права *sui generis*, який представляє на міжнародній арені інтереси католицької церкви.

Враховуючи названі обставини, стаття має за мету аналіз наукової доктрини щодо питання міжнародної правоздатності Ватикану, визначення його статусу відповідно Латеранських угод, акцентувати увагу на ознаки за якими його не можна віднести до держав, що є основними суб'єктами міжнародного права. Слід зазначити, що деякі аспекти даної проблематики розглядалися в роботах Д. Анцилотті, Я. Броунлі, М.Т. Джуда, Ю. Карлова, Ю. Колосова, В. Кузнецова, І. Лукашука, Л. Оппенгейма, Р. Раффела та інших учених, однак цей напрям потребує подальшого дослідження.

Приставаючи до дослідження даної тематики, необхідно зазначити, що відповідно до Латеранських угод, Ватикан володіє суверенітетом у сфері здійснення юридичної, адміністративної та іншої влади на своїй території. Ватикан має право на недоторканість своєї території (територіальне верховенство), на незалежність по відношенню до інших суб'єктів міжнародного права. Він здійснює відносини міжнародно-правового характеру з іншими суб'єктами міжнародного права, а також є членом деяких міжнародних організацій. Ватикан має свій герб, прапор, гімн, пошту, радіо, телеграф, пресу тощо.

Латеранський договір, на думку Л. Оппенгейма, означає відновлення перерваного в 1871 р. формального членства Найсвятішого престолу в товаристві держав [3, с.237]. Д. Анцилотті також стверджує, що договір не утворює нової держави, а визнає її фіктивне існування. Як будь-який договір він породжує взаємні права і зобов'язання між сторонами, тобто католицькою церквою в особі Верховного первосвященника та італійською державою в особі короля. Ці права й зобов'язання, зазначає Д. Анцилотті, свідчать про існування нової держави [4, с.152].

Згідно з положеннями Латеранського політичного договору, на відданій Італією частині своєї території, була створена нова самокерована та формально незалежна політична одиниця, що володіє певними рисами державності – Місто Ватикан. Але Ватикан в силу надзвичайно малих розмірів своєї території (0,44 кв. км) і такої ж незначної кількості мешканців (біля 1 тис. громадян), особливостей соціально-політичної структури й відсутності розвинутої власної економічної бази не має соціально-політичних підстав для того, щоб розглядатися в якості держави в повному розумінні цього слова, хоча він і наділений певними атрибутами державності.

За Латеранським договором 1929 р. Італія визнала суверенітет Найсвятішого престолу в міжнародних питаннях як такий, що притаманний його природі і відповідає традиціям та вимогам його світової місії. У той же час вона визнала державу Ватикан під суверенітетом Верховного первосвященника. Італія визнала також за Найсвятішим престолом пасивне й активне право посольства, згідно міжнародному праву. Договір містить заяву Святого престолу стосовно його суверенітету в міжнародних питаннях. У заяві зазначалось, що Найсвятіший Престол не бажає і не братиме участі в світському суперництві між іншими державами та в міжнародних конференціях із приводу таких справ, «за виключенням випадків, коли сторони звернуться зі спільним закликом до миротворчої місії Найсвятішого Престолу». При цьому Найсвятіший Престол залишає за собою, у будь-якому випадку, пра-

во примусити поважати свій моральний і духовний авторитет. Згідно з цим, місто Ватикан завжди й в усіх випадках буде розглядатися як територія нейтральна та недоторкана.

Правова система Ватикану основана на канонічному праві (*jus canonium*), законодавстві самого Ватикану і Італії. Головними джерелами діючого у Ватикані права є: 1) Кодекс Канонічного права (*Codex Juris Canonici*) і апостолічні постанови; 2) закони, промульговані для міста Ватикану Верховним главою церкви або делеговані йому владою, а також постанови, прийняті компетентною владою [5].

Ватикан не має конституції в прямому розумінні. Її роль виконували конституційні акти держави-міста Ватикан від 07.06.1929 р., найбільш важливим із яких був Основний закон, а також «апостолицька конституція» від 15.08.1967 р., названа «*Regimini Ecclesiae Universae*», якою передбачалась реформа римської курії. У листопаді 2000 р. Папа обнародував новий Основний закон Ватикану (набрав чинності в лютому 2001 р.), який фактично закріпив систему розподілу влад [6].

Відповідно Основному закону всією повнотою влади, а звідси й визначальним впливом на зовнішню політику Ватикану, володіє глава держави – Папа Римський, який має ще титули Верховного глави (понтифіка) церкви (*Sommo Pontefice*) і монаха ватиканської держави. Папі належить законодавча, виконавча та судова влада. Папа обирається довільно Священною Колегією кардиналів.

До виключної компетенції глави Ватикану – Папи належить вище представництво Ватикану в міжнародних відносинах, укладення ратифікація й денонсація міжнародних договорів і конкордатів, здійснення актів визнання і протестів, прийом дипломатичних представників і призначення легатів, нунцій, інтернунцій і апостольських делегатів. Папа делегує деякі свої повноваження у сфері зовнішніх зносин іншим органам Ватикану, зокрема, законодавча влада делегується постійно діючій Комісії кардиналів, яка складається з Кардинала-президента та інших кардиналів, що призначаються Папою на п'ять років.

Дорадчим органом при Папі є Колегія кардиналів. Вона збирається для обговорення найбільш важливих церковних справ і для обрання Папи. Під час обрання Папи Колегія носить назву конклав. Самостійне політичне значення вона набуває у випадку смерті або зречення Папи.

Свою зовнішню політику Ватикан здійснює за допомогою цілої системи органів зовнішніх зносин (центральної та закордонної), які представляють його в міжнародному житті та здійснюють загальне політичне й оперативне керівництво його зовнішньою політикою. Серед установ Ватикану, що займаються міжнародними проблемами, найважливішим є його дипломатичне відомство – Державний секретаріат. На нього покладено завдання здійснювати офіційні зв'язки із зовнішнім світом, шляхом конкордатів та звичайних міжнародних договорів. Ватикан обмінюється дипломатичними представниками з 178 державами світу, в тому числі і з Італією, на території якої знаходиться. У державах Ватикан представлений папськими послами (нунціями). Неофіційна дипломатія здійснюється Папською радою – «Справедливість і світ», яка має відділення у багатьох державах, а також через католицькі недержавні організації.

Співробітництво Ватикану з державами здійснюється на підставі угод. Найбільше розповсюдження отримали у міжнародній практиці конкордати – особливий вид угод, що укладаються між Ватиканом і урядом тієї чи іншої країни. Конкордат – це договір, в якому закріплюються права церкви, а також фіксується її положення в державі. Католицькі юристи трактують конкордати як «інструмент забезпечення свободи церкви».

Існує низка загальних положень, які характерні для всіх конкордатів. У них зазначається, зокрема, що церковні округи відповідають кордонам держави, а Ватикан зобов'язується консультуватися з урядом щодо призначення єпископів в країні. Єпископи, у свою чергу, зобов'язуються давати клятву на вірність державі та не виступати проти державної влади. Вище духовенство призначається Ватика-

ном лише з числа громадян країни, що підписала конкордат. У конкордатах містяться положення, у реалізації яких Ватикан виявляє особливу зацікавленість. До їх числа належать зобов'язання держави забезпечити свободу відправлення релігійного культу, викладання релігії в державних школах і створення конфесійних шкіл, а також надати організаціям католицької направленості ті ж права, що й іншим громадським організаціям. Звичайно держава бере на себе зобов'язання забезпечити безперешкодний прямий зв'язок між національним вищим духовенством та Ватиканом.

На думку Ю. Карлова, правова природа конкордатів є двоїстою тому, що з одного боку вони можуть містити взаємні зобов'язання його учасників з міжнародного права, а з іншого боку, деякі положення конкордатів слід розглядати як односторонні декларації про наміри тієї чи іншої держави ввести або санкціонувати внутрішнім законом певні норми щодо діяльності католицької церкви в даній країні. Звідси виходить, що положення конкордатів щодо питань, які належать до внутрішньої компетенції держави, не являються обов'язковими згідно з міжнародним правом; тому держава в силу свого суверенітету і внутрішнього законодавчого акту може відмовитися від їх виконання або внести до них зміни [7, с.34].

На момент заснування Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) в 1945 р. Ватикан намагався стати її членом, але не став. На даний час в ООН присутній спостерігач від Ватикану, офіційно визнаний Генеральним секретарем ООН. Хоча Ватикан не є членом ООН, він бере відповідну участь у діяльності цієї міжнародної організації, в основному її спеціалізованих установ, а також низки інших міжнародних організацій, які користуються підтримкою ООН (він є членом Всесвітнього поштового союзу, Міжнародного союзу електрозв'язку, Міжнародного союзу захисту матеріальної та художньої власності («Бернський союз»), Міжнародного союзу захисту промислової власності («Паризький союз»), Міжнародного інституту уніфікації приватного права, Виконавчого комітету Верховного

комісаріату ООН у справах біженців, Міжнародного агентства з атомної енергії тощо).

У договорі 1929 р. Італія визнала «суверенітет Найсвятішого Престолу в міжнародній сфері» та його виключні суверенітет і юрисдикцію над містом Ватикан. Більшість держав визнає Найсвятіший Престол і підтримує з ним дипломатичні зносини; він є учасником багатосторонніх конвенцій. З точки зору його функцій, території та адміністративної організації місто Ватикан наближається до держави. Він має населення, крім посадових осіб, які мешкають у місті, і його єдиною метою є підтримка Найсвятішого престолу як релігійного центру.

Деякі спеціалісти з міжнародного права розглядають місто Ватикан як державу, хоча, беручи до уваги його особливі функції, це є сумнівним, зауважує Я. Броунлі. Однак, Ватикан отримав широке визнання як суб'єкт міжнародного права, який спроможний укласти міжнародні договори. Очевидно його правосуб'єктність базується частково на його подібності до держави відносно функцій, незважаючи на наявність певних особливостей, включаючи патримоніальний характер суверенітету Святого престолу, а частково на мовчазній згоді та визнанні з боку існуючих суб'єктів міжнародного права [8, с.114].

Більш складним є питання щодо правосуб'єктності Найсвятішого престолу як релігійного органу, незалежно від його територіальної бази в місті-державі Ватикан. Його незалежність як уряду, хоча, з одного боку, дещо обмежена його тісним зв'язком з Італійською державою, з другого – має особливий характер в силу природи тих духовних цілей, для кращого втілення яких існує цей уряд. Не завжди, базуючись на редакції тексту Латеранського договору, легко також визначити, кому належить державний суверенітет у сфері міжнародного права – Святому Престолу або Ватикану. Є автори, які стверджують, що в результаті договору існує не одна міжнародна особа, характер якої є спірним, а дві міжнародні особи – Найсвятіший престол і Ватикан, при цьому єдиним пунктом розбіжностей у

цих авторів є питання, об'єднанні ці дві особи особистою чи реальною унією.

Я. Броунлі зазначає, що у зв'язку із взаємодією між державою-містом Ватикан проблему правосуб'єктності Святого Престолу важко розглядати ізольовано від територіальної основи. Вважається також, що правосуб'єктність політичних і релігійних інститутів такого роду може існувати лише для тих держав, які готові вступити у відносини з такими інститутами в міжнародному плані [8, с.116]. Однак, як вважає Л. Оппенгейм, правильною, скоріш за все, є та точка зору, що Латеранський договір створив нову державу – Ватикан – із властителем Найсвятішого Престолу як її главою. Ця держава володіє формальними елементами державності і є суб'єктом міжнародного права, визнаним іншими державами [3, с.238].

Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків. В силу обмеженої Латеранськими угодами 1929 р. правоздатності, Ватикан слід визначати як державоподібне утворення, що має за мету поширення католицизму та захист інтересів церкви. Міжнародна правосуб'єктність цього утворення є обмеженою і не може змішуватися з універсальною правоздатністю держав – основних суб'єктів міжнародного права. Підставою міжнародної правосуб'єктності Ватикану є звичай і мовчазна згода більшості держав світу.

Разом із тим, слід зазначити, що Святий Престол з його самостійним правовим порядком *sui generis*, є єдиним суб'єктом міжнародного права, який представляє інтереси католицької церкви на міжнародній арені і не має аналогів у міжнародній практиці.

Набуття Святим Престолом міжнародної правосуб'єктності стало закономірним результатом довгострокового історичного розвитку інституту папства з урахуванням досвіду його дипломатичної діяльності і положень доктрини католицької церкви. При цьому Латеранські угоди не мали суб'єктоутворюючого значення, оскільки Святий Престол володів міжнародною правосуб'єктністю задовго до їх укладення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Латеранские соглашения: Договор Святого Престола и Италии (11.02.1929 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vaticancitystate.ru/lateranskie_soglascheniya_dogovor_svyatogo_prestola_i_italii_11_fevralya_1929_g-.html.

2. Конституция Итальянской Республики // Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 415–450.

3. Оппенгейм Л. Международное право Т. 1. Мир. Полутом 1 / Л. Оппенгейм. – М. : Изд-во иностран. лит., 1948. – 408 с.

4. Анцилотти Д. Курс международного

права / Д. Анцилотти. – М. : Изд-во иностран. лит., 1961. – 447 с.

5. Общая характеристика правовой системы Ватикана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vaticancitystate.ru/obsch_aya_karakteristika_pravovoy_sistemy_vatikana.html.

6. Основной Закон Государства Града Ватикан (26.11.2000 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vaticancitystate.ru/osnovnoy_zakon_gosudarstva_grada_vatikan_26_noyabrya_2000_goda-.html.

7. Карлов Ю. Правовые вопросы участия Ватикана в международных отношениях / Ю. Карлов. – М. : МГИМО, 1965. – 156 с.

8. Броунли Я. Международное право / Я. Броунли. – М. : Прогресс, 1977. – 424 с.

Сироїд Т. Л. Міжнародно-правовий статус Ватикану / Т. Л. Сироїд // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 814–818 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12ctlrpcv.pdf>

Проаналізовано положення нормативно-правових актів, які визначають правоздатність Ватикану та її межі. Узагальнено думки вчених стосовно цієї проблематики, зроблена спроба визначити особливості правоздатності Міста Ватикан, на відміну від держав – основних суб'єктів міжнародного права.

Сыроед Т. Л. Международно-правовой статус Ватикана

Проанализировано содержание нормативно-правовых актов, определяющих правоспособность Ватикана и ее пределы. Обобщены мнения ученых по этой проблематике, предпринята попытка определить особенности правоспособности Города Ватикан в отличие от правоспособности государств – основных субъектов международного права.

Syroйд T.L. International-Legal Status of the Vatican

The maintenance of the normative-legal acts determining legal personality of Vatican and its limits is analyzed. Opinions of scientists on this problem are resulted, attempt to define feature the Vatican's legal personality as against legal personality of the states – the basic subjects of international law is undertaken.